УДК 336.025: 336.763 https://doi.org/10.31470/2306-546X-2020-45-175-184

ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Воронкова О. М.

Актуальність теми дослідження. *Вітчизняний ринок цінних паперів має істотні можливості для відмивання коштів злочинного походження, зважаючи на свою нерозвиненість, істотний рівень тінізації та загальну фінансово-економічну ситуацію в країні. За таких умов актуалізується питання підвищення ефективності фінансового моніторингу як основного інструменту протидії легалізації доходів та проведенню тіньових оборудок на ринку цінних паперів.*

Постановка проблеми. *Низька ефективність фондового ринку України, особливо щодо забезпечення захисту та транспарентності інвестиційних вкладень, істотно знижує конкурентоспроможність країни щодо отримання як іноземних, так і вітчизняних інвестицій. Ключове значення для ефективного розвитку фондового ринку в аспекті його надійності та безпечності має фінансовий моніторинг операцій з цінними паперами.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Проблематика фінансового моніторингу в аспекті забезпечення фінансово-економічної безпеки та протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового враження, досліджувалась у роботах таких вчених, як О. Акімова, С. Буткевич, О. Глущенко, С. Кузнецова, О. Куришко, Л. Клюско, А. Хмелюк та ін.*

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. *Зважаючи на значущі результати досліджень зазначеної проблематики, поза увагою дослідників залишився такий важливий об'єкт фінансового моніторингу, як ринок цінних паперів, на якому відбувається значна кількість тіньових фінансових операцій.*

Метою дослідження *є аналіз сучасних реалій фінансового моніторингу на ринку цінних паперів України та визначення перспектив його розвитку.*

Метод або методологія проведення дослідження. *Дослідження проведено на засадах системного підходу із використанням методів аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та екстраполяції.*

Результати роботи. *Визначено особливості реалізації первинного та державного фінансового моніторингу на ринку цінних паперів України. Проаналізовано ключові показники діяльності професійних учасників фондового ринку як суб'єктів первинного фінансового моніторингу, а також показники діяльності НКЦПФР та ДСФМ України у сфері фінансового моніторингу на ринку цінних паперів. Висвітлено основні типові порушення законодавства щодо фінансового моніторингу на фондовому ринку та основні види цінних паперів, які використовуються для відмивання «брудних» коштів.*

Галузь застосування результатів. *Результати дослідження можуть бути використані при підготовці проектів змін та доповнень до вітчизняного законодавства, яке регулює порядок реалізації фінансового моніторингу, а також при розробці державних програм розвитку вітчизняного фондового ринку.*

Висновки. *За результатами проведеного дослідження зроблено висновки про наявність істотних перспектив для розвитку фінансового моніторингу саме на ринку цінних паперів України. Зважаючи на типові порушення законодавства щодо фінансового моніторингу на фондовому ринку, посиленого контролю потребують процедури управління ризиками клієнтів, а також процедури ідентифікації, верифікації та уточнення інформації про клієнтів та їх представників. Зважаючи на найпоширеніші способи відмивання «брудних» коштів на ринку цінних паперів, його професійним учасникам – суб'єктам первинного фінансового моніторингу необхідно дотримуватися рекомендацій НКЦПФР щодо встановлення високого рівня ризику клієнтам із визначеними ознаками.*

Ключові слова: *фінансовий моніторинг, ринок цінних паперів, фондовий ринок, цінні папери, професійні учасники ринку цінних паперів, державна служба фінансового моніторингу, національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, легалізація (відмивання) доходів.*

ФИНАНСОВЫЙ МОНИТОРИНГ НА РЫНКЕ ЦЕННЫХ БУМАГ УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Воронкова Е. Н.

Актуальность темы исследования. *Отечественный рынок ценных бумаг имеет существенные возможности для отмывания денежных средств преступного происхождения из-за своей неразвитости, существенного уровня тенизации и общей финансово-экономической ситуации в стране. При таких условиях актуализируется вопрос повышения эффективности финансового мониторинга как основного инструмента противодействия легализации доходов и проведению теневых сделок на рынке ценных бумаг.*

Постановка проблемы. *Низкая эффективность фондового рынка Украины, особенно в отношении обеспечения защиты и транспарентности инвестиционных вложений, существенно снижает конкурентоспособность страны в получении как иностранных, так и отечественных инвестиций. Ключевое значение для эффективного развития фондового рынка в аспекте его надежности и безопасности имеет финансовый мониторинг операций с ценными бумагами.*

Анализ последних исследований и публикаций. *Проблематика финансового мониторинга в аспекте обеспечения финансово-экономической безопасности и противодействия легализации*

© Воронкова О. М., 2020

доходов, полученных незаконным путем, финансированию терроризма и распространения оружия массового поражения, исследовалась в работах таких ученых, как Е. Акимова, С. Буткевич, А. Глущенко, С. Кузнецова, А. Курышко, Л. Клюско, А. Хмелюк и др.

***Выделение неисследованных частей общей проблемы**. Несмотря на значимые результаты исследований указанной проблематики, вне поля зрения исследователей остался такой важный объект финансового мониторинга, как рынок ценных бумаг, на котором происходит значительное количество теневых финансовых операций.*

***Целью исследования** является анализ современных реалий финансового мониторинга на рынке ценных бумаг Украины и определение перспектив его развития.*

***Метод или методология проведения исследования**. Исследование проведено на основе системного подхода с использованием методов анализа, синтеза, сравнения, обобщения и экстраполяции.*

***Результаты работы.** Определены особенности реализации первичного и государственного финансового мониторинга на рынке ценных бумаг Украины. Проанализированы ключевые показатели деятельности профессиональных участников фондового рынка как субъектов первичного финансового мониторинга, а также показатели деятельности НКЦБФР и ГСФМ Украины в сфере финансового мониторинга на рынке ценных бумаг. Освещены основные типичные нарушения законодательства в сфере финансового мониторинга на фондовом рынке и основные виды ценных бумаг, используемых для отмывания «грязных» денег.*

***Область применения результатов.** Результаты исследования могут быть использованы при подготовке проектов изменений и дополнений в отечественное законодательство, которое регулирует порядок реализации финансового мониторинга, а также при разработке государственных программ развития отечественного фондового рынка.*

***Выводы.** На основе результатов исследования сделаны выводы о наличии существенных перспектив для развития финансового мониторинга именно на рынке ценных бумаг Украины. Учитывая типичные нарушения законодательства в сфере финансового мониторинга на фондовом рынке, усиление контроля необходимо для процедур управления рисками клиентов, а также процедур идентификации, верификации и уточнения информации о клиентах и их представителях. Учитывая распространенные способы отмывания «грязных» денежных средств на рынке ценных бумаг, его профессиональным участникам – субъектам первичного финансового мониторинга необходимо выполнять рекомендации НКЦБФР по установлению высокого уровня риска клиентам с определенными признаками.*

***Ключевые слова:** финансовый мониторинг, рынок ценных бумаг, фондовый рынок, ценные бумаги, профессиональные участники рынка ценных бумаг, государственная служба финансового мониторинга, национальная комиссия по ценным бумагам и фондовому рынку, легализация (отмывание) доходов.*

FINANCIAL MONITORING ON THE SECURITIES MARKET OF UKRAINE: CURRENT REALITIES AND PERSPECTIVES

Voronkova Olena

***Relevance of the research topic**. The domestic securities market has significant opportunities for money laundering through its underdevelopment, significant level of shadowing and the overall financial and economic situation in the country. In such circumstances, the issue of the effectiveness improvement for financial monitoring as the main tool to counteract the income legalization and the holding of shadow operations on the securities market is relevant.*

***Formulation of the problem.** The low efficiency of the stock market of Ukraine, especially with regard to providing protection and transparency of investments, significantly reduces its competitiveness to obtain both foreign and domestic investments. Financial monitoring of securities transactions has key importance for effective development of the stock market in terms of its reliability and safety.*

***Analysis of recent research and publications.** Problems of financial monitoring in the aspect of ensuring financial and economic security and counteracting the legalization of illegally obtained proceeds, the financing of terrorism and the proliferation of mass impression weapons were investigated in the works of such scientists as O. Akimova, S. Butkevich, O. Glushchenko, S. Kuznetsov O. Kurishko, L. Klyusko, A. Khmelyuk and others.*

***Selection of unexplored parts of the general problem.** Considering the significant results of the research of the mentioned problems, the important object of financial monitoring, such as the securities market, is remained without the attention of the researchers though a considerable amount of shadow financial transactions is going on it.*

***The purpose of the study** is to analyze the current realities of financial monitoring in the Ukrainian securities market and to determine its development perspectives.*

***Method or methodology for conducting research.** The research was conducted on the basis of a systematic approach using methods of analysis, synthesis, comparison, generalization and extrapolation.*

***Results of work.** The peculiarities of primary and state financial monitoring on the securities market of Ukraine are determined. Key performance indicators of professional stock market participants as subjects of primary financial monitoring are analyzed, as well as indicators of activities of the NSSMC and SSFM of Ukraine in the field of financial monitoring on the securities market. The main typical violations of the legislation on financial monitoring in the stock market and the main types of securities used to launder «dirty» funds are highlighted.*

The field of application of results. *The results of the study can be used in the preparation of drafts to the domestic legislation governing the implementation of financial monitoring, as well as in the preparation of state programs for the development of the domestic stock market.*

Conclusions. *According to the results of the research, it is concluded that there are significant perspectives for the development of financial monitoring on the Ukrainian securities market. Considering the common violations in the field of the financial market monitoring legislation, control for customer risk management procedures should be enhanced as well as for procedures to identificate, verificate and clarify information about clients and their representatives. Considering the most common ways for «dirty» funds laundering in the securities market, its professional participants – the subjects of the primary financial monitoring should follow the NSSMC's recommendations for setting high level of risk for clients with certain characteristics.*

Keywords: *financial monitoring, securities market, stock market, securities, professional participants of the securities market, state financial monitoring service, national securities and stock market commission, revenue legalization (laundering).*

JEL Classification: G23, G28.

Актуальність теми дослідження. Розвиток фінансової системи України в цілому та ринку цінних паперів зокрема характеризується значним переліком проблем, серед яких нерозвиненість фінансових інститутів та фінансових інструментів, істотна тінізація та ризикогенність фінансового середовища та фінансових операцій, дефіцит фінансових ресурсів в офіційному обігу, низький рівень фінансової культури економічних суб'єктів і фінансової грамотності населення. На додаток до перманентної фінансово-економічної та соціально-політичної кризи, Україна зіткнулася з викликами військового характеру, пов'язаними з відмиванням коштів та фінансуванням терористичних угруповань. В таких умовах забезпечення ефективного функціонування фінансової системи, дотримання законності формування, розподілу і використання фінансових ресурсів, протидії легалізації коштів злочинного походження потребує посиленого фінансового моніторингу як дієвого інструменту забезпечення фінансової безпеки в країні.

Постановка проблеми. Одним із ключових напрямів розбудови вітчизняної фінансової системи є сталий розвиток ринку цінних паперів, який може стати підґрунтям проведення структурних реформ й забезпечення економічної стабільності. Низька ефективність фондового ринку, особливо щодо забезпечення захисту та транспарентності інвестиційних ресурсів, істотно знижує конкурентоспроможність України щодо отримання як іноземних, так і вітчизняних інвестицій. Ключове значення для ефективного розвитку фондового ринку в аспекті його надійності та безпечності має фінансовий моніторинг операцій з цінними паперами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення недосліджених частин загальної проблеми. Значну увагу фінансовому моніторингу як елементу забезпечення фінансово-економічної безпеки та як основної складової системи протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового враження, приділено в роботах таких вчених, як О. Акімова, С. Буткевич, О. Глущенко, С. Кузнецова, О. Куришко, Л. Клюско, А. Хмелюк. Разом з тим більшість вітчизняних досліджень в зазначеній сфері сформувалася як відповідь на імплементацію зарубіжного досвіду боротьби з відмиванням грошей та протидії фінансуванню тероризму у вигляді запровадження в Україні інструментарію фінансового моніторингу. Зважаючи на сучасні українські реалії, основна увага в них присвячена саме корупційним діянням та фінансуванню терористичних угруповань на сході країни і розповсюдженню зброї масового ураження. В той же час поза увагою залишається такий важливий об'єкт фінансового моніторингу, як ринок цінних паперів, на якому відбувається значна кількість тіньових фінансових операцій. Це обумовлює мету даного дослідження, а також його наукове і практичне значення.

Метою дослідження є аналіз сучасних реалій фінансового моніторингу на ринку цінних паперів України та визначення перспектив його розвитку.

Метод або методологія проведення дослідження. Дослідження проведено на засадах системного підходу із використанням методів аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та екстраполяції.

Інформаційну базу дослідження становлять закони України та підзаконні нормативні акти у сфері фінансового моніторингу, періодичні та монографічні видання, звітні дані Державної служби фінансового моніторингу України та Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, результати власних досліджень.

Викладення основного матеріалу. Сучасний стан фінансового моніторингу в Україні, зокрема на ринку цінних паперів, обумовлений цілою низкою зовнішніх і внутрішніх чинників, які здійснювали відповідний вплив протягом всього періоду його розвитку. В сучасній літературі поняття моніторинг втратило своє первісне значення регулярного процесу спостереження. Це стосується й фінансового моніторингу. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – базового закону), фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [1].

Базовим законом визначено дві групи суб'єктів фінансового моніторингу:

1) суб'єкти первинного моніторингу:

а) суб’єкти надання фінансових послуг: банки, страховики (перестраховики), кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; платіжні організації, учасники або члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи; товарні, фондові та інші біржі; професійні учасники ринку цінних паперів; оператори поштового зв'язку та інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів; філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України;

б) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу: суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них за певних умов; суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри; нотаріуси, адвокати, аудитори, аудиторські фірми, фізичні особи-підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги;

в) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги;

2) суб'єкти державного фінансового моніторингу: Національний банк України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, Міністерство юстиції України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах надання послуг поштового зв’язку та економічного розвитку, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; Державна служба фінансового моніторингу.

Основними суб’єктами первинного фінансового моніторингу на ринку цінних паперів є професійні учасники ринку цінних паперів та їх відокремлені підрозділи. Вони організують і проводять фінансовий моніторинг відповідно до Положення про здійснення фінансового моніторингу професійними учасниками ринку цінних паперів, затвердженого Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 17.03.2016 р. № 309. Дія цього Положення не поширюється на банки (філії) іноземних банків, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів. У корпоративних інвестиційних фондах організація та проведення первинного фінансового моніторингу здійснюються компанією з управління активами [2].

З метою забезпечення належного здійснення первинного фінансового моніторингу його суб'єкти призначають відповідального за нього працівника із врахуванням встановлених вимог. Відповідальний працівник очолює та координує внутрішню систему первинного фінансового моніторингу. Протягом трьох робочих днів з дати призначення відповідального працівника, але не пізніше дня проведення першої фінансової операції, суб'єкт первинного фінансового моніторингу подає Державній службі фінансового моніторингу України інформацію, необхідну для взяття його на облік, а в подальшому повинен протягом трьох робочих днів подавати зміни до поданої при взятті на облік інформації у разі їх виникнення. Інформація подається у порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України від 5.08.2015 р. № 522 «Деякі питання організації фінансового моніторингу» [3].

Відповідальний працівник не рідше одного разу на місяць, але не пізніше останнього робочого дня звітного місяця, складає письмові звіти довільної форми про виявлені фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, та заходи, які були вжиті для реалізації відповідних положень чинного законодавства. Документальною підставою проведення первинного фінансового моніторингу професійними учасниками ринку цінних паперів є Правила фінансового моніторингу і Програма здійснення фінансового моніторингу, які затверджуються такими учасниками.

Правила фінансового моніторингу є окремим єдиним внутрішнім документом учасника ринку цінних паперів, який визначає порядок та умови проведення заходів, спрямованих на недопущення використання суб'єкта первинного фінансового моніторингу і його відокремлених підрозділів для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, та визначають процедуру реалізації фінансового моніторингу.

Програма здійснення фінансового моніторингу є окремим внутрішнім документом учасника ринку цінних паперів, що розкриває план організаційних заходів для проведення первинного фінансового моніторингу. Програма містить порядок доступу до Правил фінансового моніторингу, порядок підготовки персоналу суб’єкта первинного фінансового моніторингу та заходи з термінами їх виконання та визначенням відповідальних осіб.

Професійний учасник ринку цінних паперів як суб’єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний здійснювати ідентифікацію та верифікацію клієнта у встановлених законодавством випадках. Суб’єкт первинного фінансового моніторингу з метою з’ясування джерел походження коштів та активів таких осіб зобов’язаний проаналізувати надану клієнтом інформацію та інформацію, отриману з інших джерел, та зробити обґрунтований висновок щодо наявності потенційних та реально достатніх фінансових можливостей для проведення або ініціювання проведення фінансових операцій на відповідні суми.

Відповідно до розроблених критеріїв суб'єкти первинного фінансового моніторингу встановлюють рівень ризику клієнтів (низький, середній, високий) щодо легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення. У разі встановлення неприйнятно високого рівня ризику клієнта суб’єкт первинного фінансового моніторингу має право відмовити

йому у встановленні ділових відносин або у проведенні фінансової операції. У разі встановлення клієнту середнього рівня ризику суб'єкт первинного фінансового моніторингу застосовує додаткові заходи щодо перевірки ідентифікаційних даних клієнта або його представника.

Залежно від виду професійної діяльності на ринку цінних паперів існують **о**собливості здійснення ідентифікації та верифікації клієнтів. Депозитарна установа здійснює ідентифікацію та верифікацію клієнта у випадку укладання договору про обслуговування рахунку в цінних паперах. Торговці цінними паперами здійснюють ідентифікацію та верифікацію клієнта за дилерським договором та клієнта за договором на виконання,.

Ідентифікація та верифікація клієнтів здійснюється учасниками ринку цінних паперів як суб'єктами первинного фінансового моніторингу з метою виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, внутрішньому фінансовому моніторингу, та іншої інформації, що може бути пов'язана з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення. За результатами виявлення таких операцій учасник ринку цінних паперів як суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право на зупинення відповідних фінансових операцій із повідомленням Державної служби фінансового моніторингу про прийняте рішення.

Відповідно до статті 6 базового закону суб'єкти первинного фінансового моніторингу, у т.ч. професійні учасники ринку цінних паперів, зобов'язані стати на облік у Державній службі фінансового моніторингу України. Станом на 1.01.2019 р. на такому обліку перебували 24 603 суб'єктів первинного фінансового моніторингу, у т.ч. 13,4 тис. відокремлених підрозділів. Структуру суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що перебували на обліку у Держфінмоніторингу у 2014-2018 рр., подано на рис. 1.

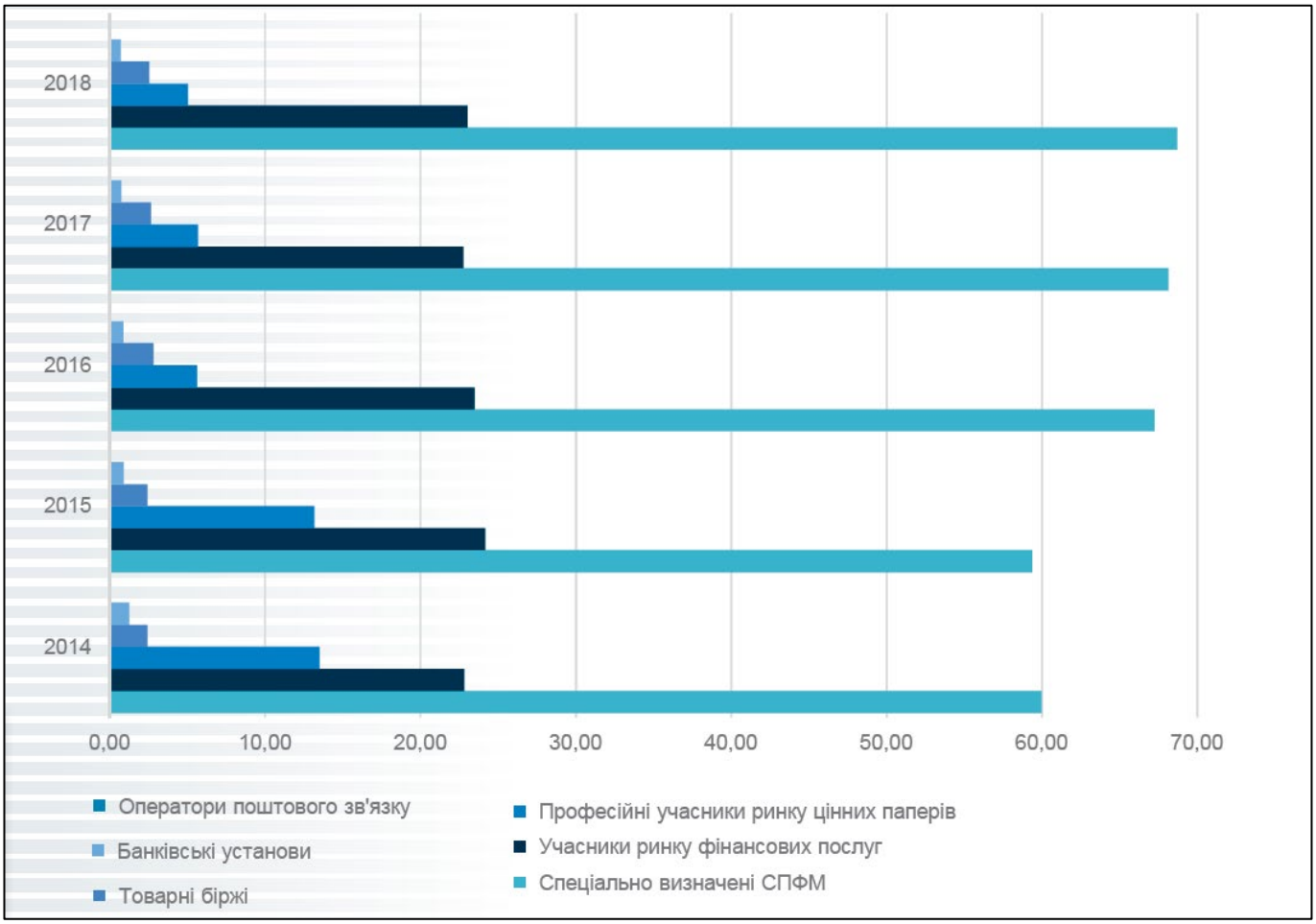

Рисунок 1. Структура суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що перебували на обліку у Держфінмоніторингу у 2014-2018 рр.*
**Джерело: [4].*

Учасники ринку цінних паперів передають до Державної служби фінансового моніторингу України інформацію про фінансові операції, які відповідно до законодавства підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу або щодо яких є підозри у причетності до відмивання коштів або фінансування тероризму. Станом на 1.01.2019 р. Державною службою фінансового моніторингу України наростаючим підсумком отримано та оброблено майже 37,4 млн. інформаційних повідомлень про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, з яких приблизно 10 млн. повідомлень надійшли протягом 2018 р. Динаміку отримання Держфінмоніторингом повідомлень про фінансові операції та формування за ними досьє подано у таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка отримання Державною службою фінансового моніторингу повідомлень про фінансові операції та формування досьє *

Рік	Отримано повідомлень про фінансові операції		Сформовані досьє	
	кількість, од.	% до попереднього року	кількість, од.	% до попереднього року
2014	1 297 324	131,0	1 970	98,5
2015	4 391 834	338,5	1 951	99,0
2016	6 381 728	145,3	2 278	115,8
2017	8 044 703	126,1	2 757	121,0
2018	10 006 093	124,4	2 999	108,8

** Джерело: побудовано за [4].*

Кількість отриманих Держфінмоніторингом повідомлень про фінансові операції постійно зростає, проте темпи приросту постійно сповільнюються. Кількість сформованих за отриманими повідомленнями досьє також постійно зростала, проте різними темпами. У 2018 р. на одне сформоване досьє припадало 3 336 інформаційних повідомлень, а в 2014 р. – 659. Тому, попри зростання випадків інформування про сумнівні операції, їх результативність не є високою, зважаючи на динаміку сформованих за цими повідомленнями досьє.

Левова частка інформаційних повідомлень про фінансові операції (з 2015р. – на рівні 99%,) – це повідомлення банківської системи, тоді як можливості фінансового моніторингу у небанківському секторі, зокрема на ринку цінних паперів, використовуються недостатньо (таблиця 2). Причинами тому може бути брак методичного забезпечення та складність контролю належного виконання небанківськими суб'єктами первинного фінансового моніторингу відповідних обов'язків.

Таблиця 2. Структура інформаційних повідомлень про фінансові операції за секторами фінансового ринку*

Рік	Повідомлення банківського сектору		Повідомлення небанківського сектору	
	кількість	%	кількість	%
2014	126508	77,5	36816	22,5
2015	4312687	99,0	44480	1,0
2016	6260727	99,1	59049	0,9
2017	7940799	99,1	72701	0,9
2018	9871608	99,0	98184	1,0

** Джерело: побудовано за [4].*

Серед небанківських установ – суб'єктів первинного фінансового моніторингу за часткою поданих до Держфінмоніторингу інформаційних повідомлень про фінансові операції професійні учасники ринку цінних паперів вийшли на перше місце за результатами 2018 р. Страхові компанії, які до зазначеного року завжди були попереду, відповідно перемістились на друге місце. Ці два типи суб'єктів первинного фінансового моніторингу разом подали до Держфінмоніторингу приблизно 90% від усіх інформаційних повідомлень від небанківського сектору (таблиця 3). Тому можна констатувати істотні перспективи для розвитку фінансового моніторингу саме на ринку цінних паперів.

Таблиця 3. Структура інформаційних повідомлень про фінансові операції, що надійшли від установ небанківського сектору до ДСФМУ у 2014-2018 рр.*

Структура інформаційних повідомлень по роках	Тип установи					
	Страхові установи	Інші суб'єкти господарювання, що надають фінансові послуги	Професійні учасники фондового ринку	Суб'єкти господарювання, які проводять лотереї	Нотаріуси	Інші суб'єкти первинного фінансового моніторингу
2014 р.						
кількість, од.	28 831	1 680	5 357	258	29	30
питома вага,%	79,7	4,6	14,8	0,7	0,1	0,1
2015 р.						
кількість, од.	29 991	2 632	11 315	300	31	211
питома вага,%	67,4	5,9	25,4	0,7	0,1	0,5
2016 р.						
кількість, од.	36 782	2 583	18 987	399	20	278
питома вага,%	62,3	4,4	32,2	0,7	0,03	0,5
2017 р.						
кількість, од.	36 451	4 747	29 181	603	21	1 698
питома вага,%	50,1	6,5	40,1	0,8	0,03	2,3
2018 р.						
кількість, од.	40 021	6 810	45 805	600	21	4 921
питома вага,%	40,8	6,9	46,7	0,6	0,02	5,0

** Джерело: побудовано за [4].*

У схемах легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, в якості фінансових інструментів насамперед використовувалися цінні папери з ознаками «фіктивності» і так звані «сміттєві» цінні папери. Тому важливим питанням є ефективність контролю за порядком реалізації первинного фінансового моніторингу на ринку цінних паперів, яка забезпечується в процесі проведення державного фінансового моніторингу.

Відповідальність за реалізацію державного фінансового моніторингу на ринку цінних паперів України несе Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Саме ця установа здійснює функції нагляду та регулювання за діяльністю учасників ринку цінних паперів разом із спеціалізованим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – Державною службою фінансового моніторингу України, на яку покладено не тільки збір, обробку й аналіз інформації про підозрілі фінансові операції, а й повноваження передавати узагальнені матеріали правоохоронним органам, за умов достатності підстав вважати фінансову операцію пов'язаною з легалізацією «брудних» коштів або фінансуванням тероризму.

У сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму НКЦПФР має такі повноваження [5]:

- здійснювати нагляд за діяльністю суб’єктів первинного фінансового моніторингу шляхом, зокрема шляхом проведення планових та позапланових перевірок професійних учасників ринку цінних паперів, в тому числі виїзних;
- забезпечувати надання методологічної, методичної та іншої допомоги суб’єктам первинного фінансового моніторингу – професійним учасникам ринку цінних паперів;
- здійснювати регулювання та нагляд з урахуванням політики, процедур та систем контролю, оцінки ризиків з метою визначення відповідності заходів, що здійснюються суб’єктами первинного фінансового моніторингу, та зменшення ризиків під час діяльності професійних учасників ринку цінних паперів;
- вимагати від суб’єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а в разі виявлення порушень вимог законодавства вживати заходів, передбачених законом;
- проводити перевірку організації професійної підготовки працівників і керівників підрозділів, відповідальних за проведення фінансового моніторингу у професійних учасників ринку цінних паперів;
- інформувати Державну службу фінансового моніторингу України з метою виконання покладених на неї завдань про виявлені порушення законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та заходи, вжиті для їх усунення;
- щорічно, але не пізніше січня наступного року, надавати Державній службі фінансового моніторингу України узагальнену інформацію про дотримання суб’єктами первинного фінансового моніторингу – професійними учасниками ринку цінних паперів – вимог законодавства у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, у тому числі про виявлені порушення та заходи, вжиті для їх усунення;
- забезпечувати зберігання інформації, що надійшла від суб’єктів первинного фінансового моніторингу і правоохоронних органів;
- погоджувати із Державною службою фінансового моніторингу України проекти будь-яких нормативно-правових актів з питань, пов’язаних з виконанням вимог базового закону;
- подавати Державній службі фінансового моніторингу України інформацію, зокрема документи, необхідні для виконання покладених на неї завдань (за винятком інформації про особисте життя громадян), у порядку, визначеному законодавством;
- у випадках, встановлених законодавством, вживати заходів для недопущення формування статутних фондів відповідних суб’єктів первинного фінансового моніторингу за рахунок коштів, джерела походження яких неможливо підтвердити;
- використовувати інформацію Державної служби фінансового моніторингу України щодо ознак порушення суб’єктами первинного фінансового моніторингу – професійними учасниками ринку цінних паперів – вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму для встановлення наявності таких порушень.

Порядок реалізації контролю за дотриманням професійними учасниками фондового ринку (ринку цінних паперів) вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення затверджено рішенням НКЦПФР від 17.07.2015 р. №1038 [6]. Згідно зі звітними даними НКЦПФР, протягом 2018 р. нею було проведено 67 перевірок суб’єктів первинного фінансового моніторингу – професійних учасників ринку цінних паперів (37 планових та 30 позапланових). У розрізі видів професійної діяльності суб’єктів первинного фінансового моніторингу на фондовому ринку було перевірено 25 торговців цінними паперами (порушення виявлено в діяльності 22 суб’єктів); 22 торговців цінними паперами – депозитарних установ (порушення виявлено у діяльності 18 установ); 1 депозитарну установу (без виявлення порушень); 18 компаній з управління активами (виявлені порушення в діяльності 11 компаній); 1 фондову біржу (із виявленням порушень). При цьому 69 % від усіх виявлених порушень – це порушення вимог базового Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення» [7].

Узагальнюючи результати перевірочної роботи, було визначено такі типові порушення законодавства у сфері фінансового моніторингу на ринку цінних паперів, зокрема порушення щодо:

- здійснення управління ризиками й проведення оцінки ризику клієнта (25% від усіх правопорушень);
- ідентифікації та верифікації клієнта (представника клієнта), вивчення клієнта й уточнення інформації про клієнта (18% відповідно);
- забезпечення виявлення фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу (15%);
- подання Державній службі фінмоніторингу інформації для взяття на облік чи неподання відомостей про зміни інформації, яка стала підставою для взяття суб'єкта на облік; повідомлення ДСФМ про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу (14%);
- забезпечення розробки та постійного оновлення правил і програм проведення фінансового моніторингу (8%);
- призначення відповідального працівника за проведення фінансового моніторингу (7%);
- проведення аналізу відповідності фінансових операцій клієнта наявній інформації про зміст його діяльності й фінансовий стан (4%);
- зберігання документів щодо ідентифікації і вивчення фінансової діяльності осіб, що здійснюють фінансові операції, та саме проведених ними фінансових операцій (1%).

Інші 8% порушень є нетиповими [7].

Державна служба фінансового моніторингу України за результатами типологічних досліджень констатує, що привабливість фондового ринку для відмивання злочинних доходів зумовлена великою кількістю його професійних учасників, серед яких ховаються суто технічні установи, створені під конкретні тіньові фінансові операції. Після проведення таких операцій зазначені учасники анулюють свої ліцензії або просто зникають, що виявляється набагато пізніше. Тепер щодо цінних паперів, які використовуються в тіньових фінансових операціях. Вексель утримує перші позиції серед фінансових інструментів, що використовуються для відмивання злочинних доходів через відсутність єдиного державного реєстру векселів, що унеможливлює належний контроль за їх випуском. Типова тіньова операція – покупець виписує в оплату товарів, робіт чи послуг продавцю вексель з бланковим індосаментом. Також поширеним інструментом у відмиванні злочинних доходів є ощадні сертифікати, що фізична особа може придбати у юридичної, яка розмістила кошти на депозит у банківській установі та в подальшому отримати за ними кошти. Все частіше для тіньових операцій почали використовуватися облігації внутрішньої державної позики, які придбаються за заниженою вартістю та в подальшому продаються за ринковим курсом [8].

Результати відповідних досліджень доводять, що при відмиванні коштів через фондовий ринок найчастіше використовуються такі цінні папери [9]: цінні папери, емітовані підприємствами з ознаками фіктивності; цінні папери, що обертаються на позабіржовому ринку; векселі з обігом більше 3 років чи виписані новоствореними підприємствами; ощадні (депозитні) сертифікати на пред'явника; облігації внутрішньої державної позики, які придбані не за ринковою вартістю.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна констатувати наступне. Вітчизняний ринок цінних паперів має істотні можливості для відмивання коштів злочинного походження, зважаючи на свою нерозвиненість, істотний рівень тінізації та загальну фінансово-економічну ситуацію в країні. За таких умов гальмується реформування фондового ринку та підвищення прозорості фінансових відносин, знижується дієвість державного контролю фінансових потоків, виникають численні можливості для фінансових оборудок тощо. Зазначене свідчить про необхідність підвищення ефективності фінансового моніторингу як основного інструменту протидії легалізації доходів та проведенню тіньових оборудок на ринку цінних паперів, і наразі для цього є підстави.

За результатами 2018 р. серед небанківських установ – суб'єктів первинного фінансового моніторингу професійні учасники ринку цінних паперів вийшли на перше місце за часткою поданих до ДСФМ інформаційних повідомлень про фінансові операції, випередивши страхові компанії, які до зазначеного року завжди були на першій позиції. Разом ці установи протягом 2014–2018 рр. забезпечували приблизно 90% від усіх інформаційних повідомлень про фінансові операції до Держфінмоніторингу від небанківського сектору. Причому за аналізований період кількість поданих професійними учасниками фондового ринку інформаційних повідомлень до ДСФМ зросла у 8,6 рази, а їхня частка серед повідомлень від установ небанківського сектору – у 3 рази. Кількість зазначених учасників, що стали на облік як суб'єкти первинного фінансового моніторингу, за вказаний період також істотно збільшилася.

Через нестачу відповідних статистичних даних неможливо визначити ефективність фінансового моніторингу саме на ринку цінних паперів України, проте результати аналізу наявних показників Держфінмоніторингу та НКЦПФР свідчать про низьку ефективність фінансового моніторингу, зважаючи на істотне зменшення співвідношення сформованих досьє та інформаційних повідомлень про фінансові операції, а також співвідношення якісних та кількісних показників контролюючої роботи у зазначеній сфері.

Результати контролюючої роботи у сфері фінансового моніторингу доводять, що найпоширенішими способами відмивання «брудних» коштів на ринку цінних паперів є такі [9]:

- використання коштів з невідомими джерелами походження для придбання «сміттєвих» цінних паперів підприємства з ознаками фіктивності;
- використання у фінансових операціях новостворених професійних учасників фондового ринку, підставних осіб і підприємств з ознаками фіктивності;

- пред'явлення до сплати векселів, отриманих фізичними особами в результаті фіктивного продажу або підробленого індосаменту, та конвертація отриманих коштів у готівку;

- придбання фізичними особами ощадних сертифікатів у юридичної особи, яка відкрила депозитний рахунок, для подальшої конвертації депозитних коштів у готівку;

- придбання ОВДП за заниженою вартістю та подальший перепродаж за ринковими цінами.

Враховуючи результати контролю за дотриманням професійними учасниками ринку цінних паперів вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, найбільшу увагу як професійних учасників ринку цінних паперів, так і НКЦПФР у сфері фінансового моніторингу має бути приділено процедурам управління ризиками й проведення оцінки ризику клієнтів, а також їх ідентифікації, вивченню й верифікації інформації про клієнтів, а також її уточненню.

Спираючись на практичний досвід і результати типологічних досліджень, НКЦПФР рекомендує торговцям цінними паперами та КУА як суб'єктам первинного фінансового моніторингу встановити високий рівень ризику таким клієнтам [5]:

- емітентам цінних паперів, які не розмістили протягом останніх двох років в Загальнодоступній інформаційній базі даних НКЦПФР регулярну річну інформацію;

- емітентам цінних паперів ICI (у разі публічного розміщення цінних паперів), щодо яких за останні два роки відсутня інформація у Загальнодоступній інформаційній базі даних НКЦПФР;

- емітентам, обіг чиїх цінних паперів зупинений на будь-якій фондовій біржі, або зупинено внесення змін до системи депозитарного обліку щодо всього випуску цінних паперів;

- емітентам цінних паперів, щодо яких наявна інформація на офіційному веб-сайті НКЦПФР про складання акта про відсутність за місцезнаходженням;

- особам, які укладають правочини з цінними паперами зазначених вище емітентів;

- особам, які не надали повний обсяг інформації, необхідної для проведення оцінки ризику клієнта;

- особам-нерезидентам, які мають місце реєстрації (місцезнаходження) у країні – агресорі.

Вказані рекомендації мають впроваджуватися паралельно із заходами по вдосконаленню вітчизняного законодавства щодо імплементації відповідних Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмивання грошей (FATF) для фінансового сектору.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua /laws/show/1702-18.

2. Про Положення про здійснення фінансового моніторингу професійними учасниками ринку цінних паперів: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 17.03.2016 р. № 309. URL: https://.gov.ua/document/ download/309_2016

3. Деякі питання організації фінансового моніторингу: Постанова Кабінету Міністрів України від 5.08.2015 р. №522. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2015-%D0%BF

4. Звіти про діяльність Державної служби фінансового моніторингу України. URL: https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist

5. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку: Офіційний сайт. URL: https://www.nssmc.gov.ua

6. Про затвердження порядку реалізації контролю за дотриманням професійними учасниками фондового ринку (ринку цінних паперів) вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Рішення НКЦПФР від 17.07.2015 р. №1038. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0955-15

7. Звіти про діяльність Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: https://www.nssmc.gov.ua/about-us/annual-reports/

8. Державна служба фінансового моніторингу України: Офіційний сайт. URL: http://sdfm.gov.ua

9. Типологічні дослідження Державної служби фінансового моніторингу України за 2016, 2015, 2014 роки. URL: https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/tipologi/tipologi-derzhfinmonitoringu/tipologiczni-doslidzhennja-derzhavno-sluzhbi-finansovogo-monitoringu-ukrani-za-2016-20152014-roki.html

References

1. Pro zapobihannia ta protydiiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1702-VII [On the prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds of crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction: Law of Ukraine of October 14, 2014 No. 1702-VII]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua /laws/show/1702-18.

2. Pro Polozhennia pro zdiisnennia finansovoho monitorynhu profesiinymy uchasnykamy rynku tsinnykh paperiv: Rishennia Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku vid 17.03.2016 r. № 309 [On the Regulation on financial monitoring by professional participants of the securities market: Decision of the National Commission on Securities and Stock Market dated March 17, 2016 No. 309.]. URL: https://.gov.ua/document/ download/309_2016

3. Deiaki pytannia orhanizatsii finansovoho monitorynhu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5.08.2015 r. №522 [Some issues of financial monitoring organization: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 5.08.2015 No. 522]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2015-%D0%BF

4. Zvity pro diialnist Derzhavnoi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy [Reports on the activity of the State Financial Monitoring Service of Ukraine]. URL: https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist

5. Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku [National Securities and Stock Market Commission]: Ofitsiinyi sait. URL: https://www.nssmc.gov.ua

6. Pro zatverdzhennia poriadku realizatsii kontroliu za dotrymanniam profesiinymy uchasnykamy fondovoho rynku (rynku tsinnykh paperiv) vymoh zakonodavstva u sferi zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia: Rishennia NKTsPFR vid 17.07.2015 r. №1038 [On approval of the procedure for monitoring the observance by the professional participants of the stock market (securities market) of the requirements of the legislation in the field of prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing and financing the proliferation of weapons of mass destruction 2015: Decision N.07.07. №1038]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0955-15

7. Zvity pro diialnist Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku [Activity reports of the National Securities and Stock Market Commission]. URL: https://www.nssmc.gov.ua/about-us/annual-reports/

8. Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrainy [State Financial Monitoring Service of Ukraine] : Ofitsiinyi sait. URL: http://sdfm.gov.ua

9. Typolohichni doslidzhennia Derzhavnoi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy za 2016, 2015, 2014 roky [Typological studies of the State Financial Monitoring Service of Ukraine for 2016, 2015, 2014]. URL: https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/tipologi/tipologi-derzhfinmonitoringu/tipologiczni-doslidzhennja-derzhavno-sluzhbi-finansovogo-monitoringu-ukrani-za-2016-20152014-roki.html

ДАНІ ПРО АВТОРА

Воронкова Олена Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансових ринків
Університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна
e-mail: Voronkova303@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7956-7768

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Воронкова Елена Николаевна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансовых рынков
Университет государственной фискальной службы Украины
ул. Университетская, 31, г. Ірпень, Киевская обл., 08201, Украина
e-mail: Voronkova303@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Voronkova Olena, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Department of financial markets
University of theState Fiscal Service of Ukraine
University street, 31, Irpin, Kiev reg., 08201, Ukraine
e-mail: Voronkova303@gmail.com

УДК 336.025: 338.24.01 https://doi.org/10.31470/2306-546X-2020-45-184-195

ФІНАНСУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА НА МОДЕЛЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Забаштанський М. М.,
Захарін С. В.,
Роговий А. В.

Актуальність теми дослідження. *В умовах переходу національного господарства на модель сталого розвитку інвестиційна та інноваційна діяльність має бути спрямована на вирішення означених завдань. Інвестиції та інновації мають призводити не просто до підтримки темпів економічного зростання, а до зростання на засадах сталості. Тому дослідження проблем розробки організаційно-економічних механізмів активізації фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності промислових*

 © Забаштанський М. М., Захарін С. В., Роговий А. В., 2020